Kıbrıs Meselesinin Tarihi Gelişimi ve Kıbrıs Türklerinin Siyasî, Hukukî ve Sosyo-Kültürel Durumu

Historical Development of Cyprus Issue and Political, Legal and Socio-Cultural Situation of Turkish Cypriots

Tekin Önal*

Abstract: Cyprus, which has a critical position in the Eastern Mediterranean, has been an important island that has witnessed the sovereignty struggle of many states in almost every period of history both in strategic and geopolitical terms. The Turkish sovereignty, which started in 1571 in Cyprus, continued uninterruptedly until the Berlin Congress in 1878. However, the Ottoman Empire rented Cyprus to England in exchange for help of England in the Berlin Congress, thus Turkish sovereignty on Cyprus was greatly damaged. Then, in 1914, the British declared the world public that they occupied the region. The Greek-Cypriot policies implemented by the England, which was formally dominated the island through the Lausanne Treaty, caused reactions. The Greeks, who had the support of the British, tried to force the Turkish Cypriots immigrate out of the island and wanted to annex the island. However, the rebellion started by the Greeks in 1931 changed the balance in Cyprus and the British administration started to apply martial law to both communities. While the place to close the Legislative Council at the beginning of this application, a year ago have found a deputy elected representatives of the Turkish interlocutors could not find the remedy being resorted to against Turkey. Faced with this situation in Turkey, Cyprus and Turkey has accelerated its intelligence work on measures for the continuation of the Turkish presence on the island has tried to take. Especially, the reports prepared by the Cyprus Consulate have been a guide in terms of Turkish foreign policy and it has been tried to ensure the protection of the Turkish Cypriots' national selves when the Atatürk revolutions have found application in the island. In this study, especially the reports prepared for the Turkish Cypriots during the period of British domination, a number of letters written by the Turkish representatives to the Prime Ministry or related ministries and other sources that touch the subject will be used. In this context, the political, legal and socio-cultural situations of Turks in Cyprus will be analyzed and the subject will be tried to be dealt with from an objective perspective.

Structured Abstract: Cyprus Island is in an indisputable position in terms of its geopolitical importance, because it is the third largest island in the Mediterranean and it has an indispensable position in ensuring the

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Asist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History of Turkish Republic

ORCID: 0000-0002-8746-1445

tekin_onal@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Önal, T. (2020). Kıbrıs meselesinin tarihi gelişimi ve Kıbrıs Türklerinin siyasî, hukukî ve sosyo-kültürel durumu, *Turkish Studies - History*, 15(1), 193-208. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41617>

Received/Geliş: 04 February/Şubat 2020

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 19 March/Mart 2020

Published/Yayın: 24 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

security of the Eastern Mediterranean. The island, which is a particularly important military base, attracted the attention of European states over time and was used as a strategic executive front during great wars.

Until today, many studies have been conducted on Cyprus in academic terms, but some of these studies have not gone beyond repeating each other, while it has been observed in others that there are missing information and documents. If we act with the awareness that it is not possible to get the final word on any subject in all research areas of social sciences, the value of previous studies and the indispensability of extensive knowledge in a discipline like History cannot be denied. For this reason, it is necessary to consider each study as the continuation of the previous one, but it is also necessary to bring something new to the previous one.

In this study, although it is certain that the previous studies have been used, all archive documents related to Cyprus have been tried to be analyzed periodically, namely in the Atatürk period. In this sense, the most important feature that distinguishes the study from the others is that the political, legal and socio-cultural situations of the Turkish Cypriots have been directly analyzed through archive documents. The inadequate policies applied to protect and maintain the existence of the Turkish Cypriots on the island, especially during the Atatürk period, have been an important factor in the emergence of the study. On the other hand, it has been deemed important for the study to examine the steps taken to regain a land that has been legally disposed of, along with the actions taken to preserve the national identity of Turks in Cyprus.

Besides being a center for conflicts of interest and the understanding of Eastern Mediterranean domination, Cyprus, which is in an indispensable geopolitical position in terms of Turkey's defense strategy and the security of the southern border, has been an important center for the protection and security of certain geographical regions for countries such as Britain. While Britain established policies to defend its colonies in India and the roads to that region, it did not hesitate to clash with countries such as Russia and France to have a say in the Middle East, where there are rich oil deposits. Britain which needed a strong structuring in the Eastern Mediterranean in order to maintain control in the Middle East, became one of the countries that realized the importance of Cyprus at this point. In this context, Britain, which was entitled to acquire the administrative organization in Cyprus thanks to the agreement signed with the Ottoman Empire in 1878, had the opportunity to officially occupy the Island with the start of the First World War.

Cyprus, which was accepted to belong to Britain with the Treaty of Lausanne, has been an important foreign policy problem that continues until today. According to Turkey, continued presence of Turkish people living on the Island was considered as being directly attached to the preservation of national identity and culture. In this context, Republican governments have made efforts to improve the Turkish Cypriots in social, political, cultural and economic areas, and have taken measures to prevent migration from the Island in many periods. In this way, both the Turkish presence on the island was preserved and it was shown that the ties with Cyprus had not been broken politically. Republican revolutions, in particular, found application areas in Cyprus, national feelings were always nourished among Turks, national holidays were celebrated through consuls sent to the island and Turkish identity was kept alive. By this means, Turkey became the most critical problem solution center for Turkish people, who suffered from Britain's oppression and Greece's persecution. In this context, the Turkish Cypriots, who had never cut off their communication with Turkey, had the opportunity to explain their problems on the island at the highest level and the Republican governments tried to solve these problems through the international agreements and collaborations. Thanks to the good relations established with England and the importance attached to international peace, the Enosis dream of the Greeks was eliminated.

The British administration did not treat the Turks too warmly, and the established despotism reached at a level that it disturbed both sides. In this sense, due to the implementations such as the abolition of the Department of Religious Affairs authorities in Cyprus, closure of educational institutions or letting these institutions to be under the governance of Britain and the ban on school books obtained from Turkey, the Turkish Cypriots were hampered in terms of their social organization and their closer relationship with Turkey. On the other hand, the Turkish community, which was already behind the Greek community due to financial shortages, also fallen behind in cultural sense. Despite the fact that Greeks had many daily newspapers, Turks tried to learn the developments in the world from two newspapers that they could publish once or twice a week. Besides, young people, who had come to Turkey for attending the university, began working in Turkey after their graduation and they did not come back to the Island. This led to a lack of trained labor force in the Turkish community. On the other hand, this situation prevented the increase of intellectual knowledge among Turks and the ability of people who had the capacity to lead the society to

come to the fore. Despite this, the Turkish national identity, which has always been tried to be kept alive, has survived as the most important ideal of an independent Turkish Cypriot State struggle.

Keywords: Cyprus, England, Turkey, Greece, Enosis.

Öz: Doğu Akdeniz’de oldukça önemli bir konumda bulunan Kıbrıs, hem stratejik hem de jeopolitik açıdan tarihin hemen her devrinde birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olan önemli bir ada olmuştur. Kıbrıs’ta 1571’de başlayan Türk hâkimiyeti, 1878’deki Berlin Kongresi’ne kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi’nde yardım etmesi karşılığında, Kıbrıs’ı İngiltere’ye kiralamış, böylece Kıbrıs üzerindeki Türk egemenliği büyük yara almıştır. Ardından 1914’te İngilizler bölgeyi işgal ettiklerini dünya kamuoyuna deklare etmişlerdir. Lozan Antlaşması’yla birlikte Ada’ya resmen hâkim olan İngiltere’nin, ilk dönem burada uyguladığı Rum yanlısı politikaları tepkilere neden olmuştur. İngilizlerin desteğini alan Rumlar ise Kıbrıs Türklerini adadan göçe mecbur etmeye çalışarak, Ada’yı Yunanistan’a ilhak etmek istemişlerdir. Ancak Rumların 1931 yılında başlattıkları isyan Kıbrıs’ta dengeleri değiştirmiş ve İngiliz yönetimi her iki topluma da sıkıyönetim uygulamaya başlamıştır. Bu uygulamaların başında Kavanin Meclisi’ni kapatmak yer alırken, bir yıl önce milletvekili seçilen Türk temsilcileri karşılarında muhatap bulamayınca çareyi Türkiye’ye başvurmakta bulmuşlardır. Bu durum karşısında Türkiye, Kıbrıs Türkleriyle ilgili istihbarat çalışmalarına hız vermiş ve Ada’daki Türk varlığının devamı için tedbirler almaya çalışmıştır. Özellikle Kıbrıs Konsolosluğu’nun hazırladığı raporlar Türk dış politikası açısından yol gösterici olmuş ve Atatürk devrimlerinin Ada’da uygulama alanı bulmasıyla Kıbrıs Türklerinin milli benliklerini koruması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, özellikle İngiliz hâkimiyeti döneminde Kıbrıs Türkleri için hazırlanan raporlar, Türk temsilciler tarafından Başbakanlık ya da ilgili bakanlıklara yazılan birtakım mektuplar ve konuya temas eden diğer kaynaklar kullanılacaktır. Bu bağlamda Kıbrıs’ta, Türklerin siyasî, hukukî ve sosyo-kültürel durumları analiz edilecek ve konu objektif bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Enosis

Giriş

Akdeniz’in üçüncü büyük adası konumunda bulunan Kıbrıs’ın Türkiye’ye olan uzaklığı 70 km’dir. 9.251 km² yüzölçümüne sahip olan Kıbrıs’ın, başta Türkiye olmak üzere, bölge için stratejik önemi tartışılmaz (Gürsoy, 1971: 41). Ticaret yolu üzerinde bulunması, zengin bakır madeni yataklarına sahip oluşu, Kıbrıs’ı ekonomik anlamda da çekici hale getirirken (Atalay, 2003: 30), Ada’nın Süveyş Kanalı’ndan Hint Okyanusuna uzanan deniz yolunu kontrol edebilecek bir noktada yer alması da jeopolitik öneminin artmasına sebep olmuştur (Bozkurt ve Demirel, 2004: 7). Bundan dolayı tarih içinde Ada’ya Mısırlılar, Hititler, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, Lusignanlar, Cenevizliler, Venedikliler, Türkler ve İngilizler hâkim olmuştur (Çanak, 2016: 719).

Türklerin Kıbrıs’a olan ilgisi, Anadolu Selçuklu Devleti’nin sınırlarını Akdeniz kıyılarına ulaştırmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Kıbrıs’la ticari ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla birtakım imtiyazlar verilirken, 1472’de Kıbrıs’ın, Venedik, Rodos Şövalyeleri ve Uzun Hasan tarafından oluşturulan ittifak içerisinde yer alması, Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Memlûklere sefer hazırlığı sırasında Ada’dan üs talebinin geri çevrilmesi ise Ada’ya akınların artmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1517’de Mısır’ın, 1521’de Rodos’un fethedilmesi ile birlikte egemenlik altına alınmaya başlanan Akdeniz’in güvenliğinin sağlanması, Venedik hâkimiyetinde bulunan diğer tüm adaların da fethini zaruri hale getirmiştir (Erdönmez, 2004: 6-7).

Günümüze kadar akademik anlamda Kıbrıs’la ilgili birçok çalışma yapılmış, ancak bu çalışmaların bir kısmı birbirini tekrar etmekten öteye geçemezken, diğer bir kısmında ise kullanılan bilgi ve belgelerin eksikliği göze çarpmıştır. Tüm sosyal bilimler alanlarında herhangi bir konuda son sözü söylemenin mümkün olmadığı bilinciyle hareket edilecek olursa, daha önce yapılan

çalışmaların değeri ve Tarih gibi bir disiplinde birikimin ne denli vazgeçilemez olduğu yadsınamaz. Bunun için her çalışmaya bir öncekinin devamı, ama bir öncekine de bir şeyler katma zorunluluğunun olduğu gözüyle bakmak gerekmektedir.

Bu çalışmada da daha önceki çalışmalardan yararlanıldığı muhakkak olmakla birlikte, dönemsel anlamda, yani Atatürk döneminde Kıbrıs'la ilgili bulunan tüm arşiv belgeleri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, Kıbrıs Türklerinin siyasî, hukukî ve sosyo-kültürel durumları direkt olarak arşiv belgeleri vasıtasıyla analiz edilmeye çalışılmış olmasıdır. Özellikle Atatürk döneminde Kıbrıs Türklerinin Ada'da varlıklarını korumaları ve devam ettirebilmeleri için uygulanan politikalar noktasında görülen eksiklik, çalışmanın ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Diğer taraftan Kıbrıs'ta Türklerin milli kimliklerini muhafazası için yapılanlarla beraber, hukuki anlamda elden çıkmış bir toprağın tekrar kazanılması yolunda atılan adımların tekrar ve farklı bir gözle irdelenmesi de çalışma açısından önemli görülmüştür.

Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi ve İdaresi

Kıbrıs idaresini elinde tutan Venedik yönetiminin bir taraftan Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışması, diğer taraftan da Avrupa'da Osmanlı aleyhine oluşturulan ittifak içerisinde yer alması ikiye bölünmüş bir politika olarak yorumlanırken (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 12), Ada'nın fethi konusunda görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Sultan II. Selim'in onayı ile fetih için gerekli şartlar oluşmuş ve Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı donanması üç filo halinde İstanbul'dan ayrılmıştır (Erdönmez, 2004: 8-9). Harekât, 2 Temmuz 1570 tarihinde Limasol Kalesi'nin fethiyle başlamış ve 6 Ağustos 1571'de Magosa Kalesi'nin fethedilmesiyle tamamlanmıştır. Bundan sonra Ada, Kıbrıs Beylerbeyliği adıyla Osmanlı idaresine katılmış ve Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa da ilk Kıbrıs Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir (Orhonlu, 1971: 91).

Muzaffer Paşa'dan sonra Kıbrıs Beylerbeyliği'ne Sinan Paşa, Magosa Sancakbeyliği'ne ise Hamza Bey tayin edilmişler (Dündar, 1999: 633) ve Ada nüfusu için Padişaha bir rapor sunmuşlardır. Bu raporda Venedik baskısı ve Osmanlı akınları neticesinde oldukça azalan Türk nüfusunun yeniden çoğaltılması için önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir. Birçok köyde kimsenin yaşamadığı tespiti üzerine, güvenli bir Türk idaresi tesis etmek ve Ada'nın bayındır hale getirilebilmesi için 22 Eylül 1572 tarihinde 'Sürgün Hükümü' adıyla bir Padişah emri yayınlanmıştır (Hakeri, 1993: 24-25). Bu hükümle birlikte, Konya, Sivas, Tokat, Amasya, Maraş, Aydın, İçel ve Alanya yörelerinden tarım ve zanaatla uğraşan 30.000'e yakın Türk Ada'ya yerleştirilmiştir (Özarlan, 2007: 23). İlk etapta 777'si gönüllü olmak üzere, toplam 1.689 hane iskân edilirken, XVI. yüzyılın sonuna kadar planlanan 12.000 haneden ancak 8.000'i Ada'ya gönderilebilmiştir (Orhonlu, 1971: 95).

Kıbrıs, 300 yılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti tarafından idare edilirken, Ada'da uygulanan millet sistemi sayesinde Müslim ve Gayrimüslim vatandaşlar huzur içerisinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. 1821'deki Yunan isyanı Ada'da huzuru bozmaya yetmezken, Yunanistan'ın bağımsızlığı ve *Megali İdea*'nın (Büyük fikir) birçok yöneticinin ideolojisi haline gelmesi, Ada'da *Enosis* (Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı) söylemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yüksel, 2009: 162). Bunun yanında 1832'de Ada, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmiş olsa da bu durum uzun sürmemiştir. Mehmet Ali Paşa'yı kısa sürede bertaraf eden Osmanlı Devleti, 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan ettikten sonra, Kıbrıs'ı Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı bir sancağa dönüştürüp, idaresine de kaymakam unvanlı bir mutasarrıf tayin etmiştir (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 20). Kıbrıs halkının yoğun talebi üzerine Ada, 1861'de doğrudan İstanbul'a bağlı müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Ada, 1868'de Çanakkale Eyaletine bağlansa da 1870'de tekrar bağımsız mutasarrıflık statüsü kazanmıştır (Çiçek, 2002: 376).

Kıbrıs'ta İdarenin İngiltere'ye Geçmesi

XIX. yüzyılın sonları Osmanlı Devleti'nin savaş gücünü gitgide yitirdiği yıllar olmuş ve savaş kayıpları büyük toprak kayıplarını da beraberinde getirmiştir. Tarihte 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, savaşın kaybeden tarafı olan Osmanlı Devleti'ni 3 Mart 1878'de şartları ağır bir antlaşma yapmaya zorlamıştır. Ayastefanos Antlaşması, Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslara verileceğini öngörürken, Balkanlarda ve Boğazlarda da Rus gücünün artmasına zemin hazırlamıştır. Rusların Balkanlarda güçlenmesi Avusturya'yı, Akdeniz güvenliğini tehlikeye sokması ise İngiltere'yi rahatsız etmiştir (Özden, 1999: 217). Bunun üzerine antlaşma hükümlerinin değiştirileceği yeni bir kongrenin toplanması için harekete geçen İngiltere, Almanların arabuluculuğunda Berlin'de yeni bir kongre tertip etmiştir. Burada İngiltere ve Avusturya'nın aleyhine olan maddeler değiştirilerek, Rusların Balkanlardaki ilerleyişi de durdurulmuştur. Ancak İngiltere, bu yardımı karşılığında Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti ise Rusların olası bir saldırısında İngiliz desteğinin önemine binaen bu teklifi kabul etmek durumunda kalmıştır. Böylece Kıbrıs'taki üç asırlık Osmanlı hâkimiyeti, 4 Haziran 1878'de İngiltere ile imzalanan ve İngilizlerin 92.000 altın karşılığında Ada'ya yerleşmesiyle sonuçlanan Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu ile sarsılmıştır (Olgun ve Balıkcıoğlu, 2012: 818-822). İngiltere görüşmeler sırasında Kıbrıs'ı istemesinin sebeplerini şöyle anlatmıştır (Kartal, 1983: 72; Gazioğlu 1996: 12):

“Osmanlı orduları mağlup olmuştur. Osmanlı hükümeti çaresizlik içindedir. İngiltere, Ayastefanos muahedесinin Balkanlara müteallik bazı maddelerinin Avrupa ve bilhassa İngiliz menfaatine uygun bir şekilde tadil edilebileceğini ümit etmektedir. Fakat bu ümit, Asya'daki Osmanlı memleketleri üzerine çöken Rus tehlikesini uzaklaştırmak hususunda mevcut değildir... Fakat Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etmiş bulunmakla Anadolu, Suriye ve Irak ahalisini tahrik ederek Osmanlı ordusuna karşı kışkırtabilir... Osmanlı hâkimiyetinin Asya'da devamı için bir şart vardır. O da, Rusya'nın zapt ettiği yerler geri alınsın veya alınmasın istikbalde Rusya tecavüzünü silah kuvvetiyle önlemeye muktedir bir devletin ittifakı kefaletidir. İngiltere böyle bir kefaleti vermeyi iki şarta bağlı olarak kabul edebilir. Birincisi Asya'da bulunan Hristiyan ve sair tebaanın halini ıslâh, ikincisi ise İngiltere'nin taahhüdünü yerine getirebilmesi için İngiltere'ye Suriye veya Anadolu sahillerine yakın bir yer verilmesidir. İngiltere bu maksat için Kıbrıs adasını münasip ve kâfi görmektedir... Rusya işgal ettiği vilayetleri, söz konusu Anadolu vilayetlerini iade ettiği vakit, İngiltere de Kıbrıs'tan çıkacaktır.”

Antlaşmanın ardından Sultan Abdülhamid bir ferman yayınlarak, Kıbrıs'ta İslam ahalisinin davalarına bakacak bir Şer'iyye Mahkemesinin kurulmasını, Müslümanlara ait mezar, cami, okul gibi yerlerin idaresinin Evkaf Nezâreti ve İngiliz yönetimi tarafından atanacak birer memur vasıtasıyla gerçekleştirilmesini istemiştir. Sultan Abdülhamid, Nezâretin atayacağı memurun Ada halkı tarafından seçilmesini ve İngiltere'nin ödeyeceği verginin öncelikle Ada için harcanmasını da ayrıca vurgulamıştır (Olgun ve Balıkcıoğlu, 2012: 819-820). Geçici kaydının da düşüldüğü fermanda, Ada'da yaşayan Osmanlı memurları ise padişah emrine aykırı hareket etmemeleri konusunda şu şekilde uyarılmışlardır (Gazioğlu, 1996: 31):

“Kıbrıs Ada'sının, bilinen nedenlerden dolayı, geçici olarak kendilerine teslimi ulu ve ünlü İngiltere Devleti tarafından arzu ve iltimas olunmuş ve bu husus yüce Bakanlar Kurulunun özel meclisinde müzakere edilip, bu devletin, bugüne kadar hükümetimle kendi hükümetleri arasında eskiden beri var olan dostluk ve samimiyeti çeşitli davranışları ve iyi niyetleri ile kanıtlamış olduğu cihetle bahis konusu Ada'ya geçici olarak sahip olması halin icabına ve maslahata uygun olacağından... sizler, vali, mutasarrıf, naib ve müftü ve diğer adı geçenler

yüksek irademle verilen emrime uyararak ve buna aykırı düşecek herhangi bir eylem ve davranışta bulunmaktan kaçınarak adı geçen Ada'yı adı geçen hükümete teslim etmeniz istenmektedir.”

Kıbrıs'ın İngiltere'ye devrinden kısa bir süre sonra, 14 Eylül 1878'te bir Kraliyet Konseyi buyruğu yayınlanmış, Kıbrıs'ta bir Yasama Meclisi kurulacağı ve Yüksek Komiserin de buraya üye olacağı bildirilmiştir. En az 4, en fazla 8 üyeden oluşacağı belirtilen Meclis'in yarısının hükümet yetkilileri, diğer yarısının ise sivil halktan oluşacağı vurgulanırken, ilk konseyde 1 Türk, 2 Rum ve 3 İngiliz üye yer almıştır. Mart 1882'de yürürlüğe giren yeni anayasa ile Yasama Meclisi üye sayısı da değişmiş ve yeni konseyin 18 üyeden oluşacağı duyurulmuştur. Bunlardan 12'sini halkın seçeceği, 6'sının ise hükümet tarafından atanacağı eklenmiştir. Nüfus oranlarına göre hesaplanan yeni üyelerden 9'unun Rum, diğer 3'ünün de Türk olacağı ifade edilirken, bu durum Rumları ziyadesiyle memnun etmiştir. Ancak Türkler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Yeni durum üzerine Osmanlı ve İngiliz makamlarına birer dilekçe gönderen Kıbrıs Türkleri memnuniyetsizliklerini şu şekilde dile getirmişlerdir (Sonyel, 1995: 141-142):

“Üç yüz yıldan çok Türk yönetiminde dinsel özgürlük ve adalet içinde Türklerce korunan ve çeşitli haklara sahip olan Rumlar, İngiliz yönetimi başlar başlamaz Türklerin duygularını kışkırtmaya ve bu dostluk havasını bozmaya başladılar. İngilizler anayasada ve yönetim örgütünde değişiklik yapıp yeni Kavanin (Yasama) Meclisi'ni kurarken, Ada'daki otoritelerle işbirliği yapmadılar. Yeni yönetim örgütü, Meclis'te 3 Türk üyeye karşılık Rumlara 9 üyelik hakkı vermektedir. Oysaki Türkiye'de Müslüman Türklerin büyük bir çoğunlukta bulunduğu kendi anavatanlarında Hristiyanların İdari Meclislerde eşit sayıda üyeleri bulunmaktadır ve oy hakları vardır. Hâlbuki burada, Türklerin çoğunlukta bulundukları Lefkoşa'da dahi Türkler, bu gidişle çoğunluk haklarını, Türkleri ezmek ve Kıbrıs'ı bağımsızlığa kavuşturmak yolunda kullanacaklarını açıklamış bulunan Rumların insafına bırakacaklarıdır.”

Yasama Meclisi'nde istedikleri her şeyin gerçekleşmesini bekleyen Rumlar, 1911-1912 yıllarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı; bütçenin Meclis denetimine alınması; Meclis'teki Rum üye sayısının artırılması; yürütmeye nüfusa bağlı yer alınması (Gazioğlu, 1996: 109) gibi taleplerinin yerine gelmemesi üzerine istifa etmeyi tercih etmişler ve Lefkoşa gibi önemli kentlerde İngilizler aleyhine faaliyette bulunmuşlardır.

İngiliz Sömürgeler Bakanı Lewis Harcourt'la yapılan görüşmelerden de bir sonuç alamayan Rumlar, başka şehirlerde de kargaşa çıkarmışlar, hatta bu kargaşa Limasol'da bir ayaklanma mahiyeti almıştır. Türkler ve Rumlar arasındaki ilk kitlesel çatışmalar bu dönemde yaşanırken, Rumların *Enosis* istekleri çok fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Balkan Savaşları'nın başlaması, Rumların Yunanistan'a giderek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları, Osmanlı Devleti'ni zayıflatma ve Kıbrıs'ta *Enosis*'i gerçekleştirme amaçları için bir fırsat vermiştir (Sonyel, 1995: 164-165). Ancak Ada'daki Türk varlığı Rumlar tarafından *Enosis* hayalinin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmüş, bu yüzden de İngiliz idaresinin ilk yıllarından itibaren okul ve kiliselerde açıktan açığa Türk düşmanlığı aşılanmaya başlanmıştır. Bu durum iki toplum arasındaki güven duygusunu zedelediği gibi, küçük çaplı çatışmaların da başlamasına neden olmuştur (Gazioğlu, 1996: 63).

İngiltere, bu dönemde Ada'yı bir komiser vasıtasıyla yönetirken, I. Dünya Savaşı'nın başlamasını fırsat bilerek 5 Kasım 1914'te Ada'ya tamamen el koyduğunu açıklamıştır. Osmanlı Devleti olayı protesto etmekle yetinirken, savaş boyunca İngilizler Ada'da yaşayan Türklere yoğun bir baskı uygulamıştır. İngilizler, Türkiye doğumlu olan Türklerin dahi bir yıl içerisinde Ada'yı terk etmeleri gerektiğini, aksi takdirde onların da İngiliz vatandaşı sayılacağını duyurmuştur (Emgili, 2015: 382). İngiltere, diğer yandan 1915'te Bulgarların saldırısı karşısında Sırlara yardım etmesi karşılığında Ada'yı Yunanistan'a bırakacağını bildirmiş, ancak bu teklif Yunan Kralı

tarafından reddedilmiştir (Alasya, 2002: 380). Ancak Venizelos, 1 Mart 1915'te İngiltere kralına yazdığı mektupta her iki ülke çıkarlarının Akdeniz'de bağdaşabileceğini ifade etmiş ve "İngiltere tarafından Kıbrıs'ın Yunanistan'a terk edileceğini kabul etmek, hiç de aşırı bir iyimserlik olmayacaktır" (İsmail, t.y.: 13) sözleriyle, Ada üzerindeki emellerini açıkça belirtmiştir.

Savaş döneminde İngiliz ve Fransızlarca askeri bir üs olarak kullanılan Kıbrıs, Türkiye'ye gönderilen Ermeni ve Rum çetelerinin askeri eğitime tabi tutulduğu bir merkez haline getirilmiştir. Ayrıca Türk ve Müslüman askerlerinin esir olarak tutulduğu Kıbrıs için Yüksek Komiser J. Clauson, 13 Ekim 1916'da Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği yazıda yeni kurulacak kampla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır (Sonyel, 1995: 168-170):

"Kamp, takdir edilecek biçimde donatılmıştır; gereksinilen her şey vardır; hatta birkaç cami de bulunmaktadır; yemek ise pek iyidir. Burada, Kıbrıs Müslümanlarının geri kalmış, zihinlerine saplanmış bulunan Alman yenilmezliğini sarsmada ve İngilizlerin, cesur düşmana karşı ne gibi işlem yaptığını onlara göstermede yararlı bir atılım olur."

Birinci Dünya Savaşı'nın nihayete ermesi ve ardından girilen Milli Mücadele sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 20. maddesiyle Kıbrıs'ın İngiltere'ye aidiyeti Türkiye tarafından kabul edilmiştir (Meray, 2001). Buna göre Kıbrıs, Kraliyet sömürgesi ilan edilirken, Antlaşmanın 21. maddesiyle Ada'da yaşayan Türklere vatandaşlık için seçim hakkı tanınmıştır. Burada İngiliz vatandaşlığını kabul etmeyen Türkler, Türkiye'ye göç etmeye başlamışlar, Türkiye'de ise başta Mersin, İçel ve Muğla olmak üzere çeşitli bölgelere yerleştirilmişlerdir (Keser, 2015: 1117). Bu göçler 1935 yılına kadar devam etmiş ve tahminin 20.000'in üzerinde Kıbrıs Türkü, Türkiye'ye gelmiştir (İsmail ve Birinci, t.y.: 79).

Dönem İçinde Kıbrıs Türklerinin Siyasî, Hukukî ve Sosyo-Kültürel Durumu

Lozan Antlaşması'yla birlikte Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğu kabul edildikten sonra, Rumlar Ada'nın kendilerine verilmesi için baskı uygulamaya başlamışlardır. 10 Mart 1925'te Kral V. George tarafından Kraliyet kolonisi ilan edilen Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi, Rumların bu talebine Türklerin de düşüncelerinin dikkate alınması gerektiğini belirterek karşı çıkmıştır. Ekim ayı içerisinde yapılan seçimlerde Kavanin Meclisi üyeliklerini kazanan Türkler, Mehmet Münir, Dr. Eyyub Necmeddin ve Mahmut Celalettin olmuşlardır. Ancak bu kişiler seçim propagandası döneminde sömürge yönetimi ile işbirliği yapılması gerektiğini, zira toplumun böyle bir politika sayesinde Rumlar karşısında varlığını koruyabileceğini dile getirmişlerdir (Gazioğlu, 1996: 197). Bu dönemde Kıbrıs Türk toplumunun siyaseten Evkafçılar ve Halkçılar olarak ikiye ayrılması işleri iyice zorlaştırırken, hem bu durum hem de seçim sonuçları Kıbrıs Valisi Stevenson'u da son derece memnun etmiştir. Çünkü onlara göre ılımlı insanlarla çalışmak Kıbrıs'ın geleceği için vazgeçilmezdi ve genellikle Evkafçılarla iyi geçiniyorlardı.

Stevenson'dan sonra Ada'ya Vali olarak Sir Ronald Storrs atanmış ve bundan sonraki İngiliz siyaseti Rumları pek memnun etmemiştir. Meclis'teki Rum üyeler, 11 Ağustos 1931'de yeni gümrük kanununun kabulünü bahane ederek istifa etmişler, bu durum Kilise ve Rum milliyetçilerinin ayaklanmasına sebep olmuştur (Öztoprak, 1998: 214; Yellice, 2012: 21-22). Artık Ada yönetiminin kendilerine bırakılması gerektiğini savunan Rumlar, 17 Ekim 1931'de Larnaka Piskoposu Nikedemos'un kışkırtmasıyla tüm Ada'yı kapsayan geniş çaplı bir isyana girişmişlerdir (Yellice, 2012: 22). Nikedomus, sömürge yönetiminin zor kullanılarak devrilmesini savunan ve "Yürüyeceğimiz bir tek yol vardır. *Enosis* bayrağını gün ışığına çekerek, ulusal kurtuluşumuzu Anavatan Yunanistan'la birleştirerek elde etmiş olacağız" (İsmail, t.y.: 280) şeklinde başlayan bir bildiri hazırlamış ve isyan çağrısında bulunmuştur

Kilise'nin önderliğinde tüm Rumlar *Enosis* sloganları atmış ve Yunan ulusal marşını söyleyerek saldırıya geçmişlerdir. Görünürde vergilerle ilgili olan isyanın asıl sebebi muhakkak ki Rum halkının *Enosis* isteğidir (İsmail, 2000: 44-45; Mütercimler, 1990). İsyen sırasında bir grup

Rum, Vali Storss'un Lefkoşa'daki ikametgâhı olan hükümet konağını ateşe vermiş, bu sırada 6 kişi yaşamını yitirirken, 30 kişi de yaralanmıştır. Olaylara karışan 2.000 kişi tutuklanmış, 10 elebaşı sürgün edilmiş, Yasama Meclisi kapatılmış ve olaylar Kasım ayının ilk haftası ancak kontrol altına alınabilmiştir. Vali Storrs, 16 Kasım'da yayınlanan Kraliyet Konseyi kararını 1 Aralık'tan itibaren yürürlüğe koymuş ve izinsiz bayrak çekilmemesi, kilise çanlarının çalınmasının izne bağlı olması ve köy muhtarlarının atama yetkisinin kendisi tarafından kullanılacağı yönünde yasalar çıkarmıştır. Storrs, 21 Aralık'ta çıkardığı bir başka yasayla ise isyanlar sırasında verilen zararın bunu yapanlarca ödenmesini emretmiştir. Buna göre sorumluların ödemesi gereken miktar da 34.315 Sterlin olarak hesaplanmıştır (Gazioğlu, 1996: 266).

İsyan hareketi Yunanistan'da da yankı bulmuş ve dış politikada ilişkilerin bozulmamasına özen gösteren Başbakan Venizelos, 23 Ekim'de yayınladığı "İngiliz ve Yunan hükümetleri arasında Kıbrıs sorunu diye bir konu yoktur. Bu sorun, İngiliz hükümeti ile Kıbrıs halkı arasındadır" şeklinde başlayan demecinde şunları ifade etmiştir (Gazioğlu, 1996: 267):

"Bugüne kadar, Kıbrıslılar bu konudaki kampanyalarını çeşitli muhtıralar sunarak, mitingler yaparak, protestolarda bulunarak, liberal düşünceli İngilizlerin yasal kabul ettiği yöntemlerle sürdürmüşlerdir. Bugün ise maalesef asker ve polislerle saldırarak, vali konağını yakmaya kadar varan ve suç sayılacak taşkınlıklara başvurmaktadırlar. Bu aşırı taşkınlıklardan ötürü derin teessüflerimi belirtmek isterim. Yunan basınına, eğer beni dinlerlerse, bir yararı olmayacak bu aşırı taşkınlıkları kınamalarını tavsiye ediyorum. Hiçbir makul insan, bu tür aşırı taşkınlıkların, Kıbrıslı Rumların ulusal emellerini tatmin için İngiltere'yi zorlayacağını ayal bile edemez."

Yunan Başbakanının bile sahiplenmediği ve suç sayılan birçok taşkınlığın yapıldığına işaret ettiği bu isyandan sonra İngiliz yönetimi, Ada'da bir baskı rejimi uygulamaya koymuş ve bu yüzden II. Dünya Savaşı'na kadar hem Rumlar hem de Türkler büyük sıkıntılar yaşamıştır (Sonyel, 1995: 178). İsyanı başlatan ve yayan taraf Rumlar olmasına rağmen, İngiliz yönetimi aldığı baskı önlemlerini Türk tarafına da aynen uygulamıştır. Bu durum, İngilizlerin adil bir yönetim uygulamadıklarını bir kez daha göstermesinin yanında, Ada yöneticilerinin Yunan hayranlığına da yorulabilir. Fakat İngiliz idaresi Rumların yıllardır güttüğü milliyetçilik anlayışının Türkler arasında da yayılmasını istemiyor ve Türkleri Rumlara karşı bir denge unsuru olarak görüyorlardı. Aksi takdirde her iki toplumun da milliyetçilik fikriyle hareket etmesi sömürge yönetimini tehlikeye sokabilir, bu durum da diğer sömürge bölgelerine örnek teşkil edebilirdi. İşte bu sebeple 1931 isyanından sonra Rum taleplerine karşı daha katı tedbirler alınmış ve Ada'da sıkıyönetim uygulanmaya başlamıştır.

Kıbrıs Türklerine yapılan bu baskı bir taraftan nüfus dengelerinin değişmesine, diğer taraftan ise Türk haklarının farklı demokratik çözüm arayışlarına girişmesine sebep olmuştur. Bu haklı arayış kimi zaman İngiliz yönetimi, kimi zaman da Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri nezdinde olmuştur. Bu anlamda 1930 seçimlerinde Meclis'e girmeyi başaran Necati Özkan, Türk toplumunun önemli bir ismi olarak ön plana çıkmış ve Türkiye ile ilişkilerde toplumun sözcüsü haline gelmiştir. Özkan'ın verdiği bilgilere dayanan ve Kasım 1936'da Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, Ada'da 300.000 Rum, 65.000 Türk ve 4.000 civarında da Ermeni unsurun varlığına işaret edilmiştir (BCA, 030.10/124.886.14, Lef: 1). Ada'da Rum nüfusun artışı çeşitli sebeplere dayanırken, 1831 tarihli nüfus sayımında toplam erkek nüfusun 29.190'ı Gayrimüslim, 14.883'ü Müslim ve 43'ü de Çingene olmak üzere, toplam 44.216 olarak hesaplanmıştır (Karpas, 2003:154). Buna göre nüfusun üçte birini Türkler oluşturmuş, ancak özellikle İngiliz hâkimiyetinden sonra nüfus dengeleri Rumlar lehine değişmeye başlamıştır.

Kıbrıs'taki nüfus oranları yıllara göre farklılık gösterirken, İngiliz yönetimi tarafından 10'ar yıllık dönemlerde yapılan sayımlarda 1881 yılında Rum nüfus 137.631, Türk nüfus 45.458

olarak belirlenmiştir. 1938 yılında ise Rum nüfus 310.070'e çıkmasına rağmen, Türk nüfus 66.459'da kalmıştır (Çakmak, 2008: 205). Bu durum Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesiyle birlikte ciddi bir Rum göçü aldığını göstermektedir. Bu nüfus oranlarına binaen Yasama Meclisi'nde 12 Rum, 3 Türk ve 9 da İngiliz mebus yer almıştır (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 1).

Kıbrıs'ta Türklerin şikâyetlerinin eğitim, vakıflar ve siyasî alanlarda yoğunlaştığının belirtildiği raporda, Rum okullarının her yıl çoğaldığı halde, Türk okullarının azaldığına işaret edilmiş, 1935'te 42, 1936'da ise 39 Türk okulunun kapatıldığından bahsedilmiştir. Öte yandan Rum okullarına müdahale edilmediği, buna karşın Türk okullarına her fırsatta müdahale edildiği ve bir sonraki sene Türk lisesinin kolej haline getirilip, başına da bir İngiliz müdür tayin edileceği belirtilmiştir (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 1). İngiliz yönetimi, bu liseden mezun olanların Türkiye'de yükseköğrenime kayıt oldukları, sonrasında ise buralarda iş bularak Kıbrıs'a bir daha dönmedikleri, bundan dolayı da lise mezunlarının Ada'ya herhangi bir fayda getirmediğini bahane göstererek liseyi hedef almıştır (BCA, 30.10/124.887.3, Lef: 3). Ancak Türk gençlerinin İngiliz üniversitelerinde okumaları ve Kıbrıs'ta herhangi bir iş sahibi olmaları neredeyse imkânsızdır. Çünkü bu dönemde ekonomik zorluklarla boğuşan Türk gençlerinin üniversitelerin yüksek ücretlerini ödeyecek gücü bulunmamaktadır.

Türk öğretmenler üzerinde de yoğun bir baskı kurulduğunun anlatıldığı raporda, 1931 isyanına karışan Rum öğretmenlerin bile mahkeme kararlarıyla işlerine son verildiği, ancak Türk öğretmenlerin sudan sebeplerle ve birtakım idari kararlarla işlerinden edildiği dile getirilmiştir. Bunun yanında Rum okullarında okutulan kitapların Yunanistan'dan getirildiği, Türk okullarında ise merkezi hükümet himayesinde ve milli duyguları uyandırmayacak bir biçimde okul müdürünün yazdığı kitapların okutulduğu ifade edilmiştir (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 1-2). Bu kararda özellikle 1930'lu yıllarda Türkiye'de yükselen milliyetçilik anlayışının etkisi olduğu muhakkaktır. Aslında bu dönemdeki milliyetçilik algısı konjonktürel bağlamda ele alınmalı ve dünya siyasetine yön veren siyasal akımların Türk siyasetini de derinden etkilediği unutulmamalıdır.

Necati Özkan'ın verdiği bir diğer önemli bilgi de Türklere maddi anlamda ciddi katkıları olacak vakıfların, Lozan Antlaşması hükümlerine aykırı olarak İngiltere Kralı adına tescil ettirildiğidir. Aslında Rum vakıflarının serbest ve cemaate ait olduğu, bu vakıfları halk tarafından seçilen heyetlerin idare ettiği halde, Türk vakıflarını hükümetin tayin ettiği bir İngiliz ve bir Türk memurun idare ettiği anlaşılmaktadır (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 2). İngiltere hemen her konuda olduğu gibi, vakıflar konusunda da Ada'daki Türk ve Rum cemaat arasında Rumlar lehine çifte standart uygulamıştır. Vakıfların İngiliz denetimine girmesi Türk cemaatinin maddi gücünü kıran en önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Maddi gücünü kaybeden Türkler ellerinde bulunan emlak ve arazilerini Rumlara satmak mecburiyetinde kalmış, bu durum Ada ekonomisinde Rumların baskın hale gelmesine sebep olmuştur. Türkleri Ada'dan göçe zorlayan en önemli gelişme de bu olmuştur (Şanlı, 1967: 62). Ancak bu dönem Türkiye ekonomisinin durumu göz önüne alındığında, yalnızca ekonomik gücü olan ailelerin göçüne izin verildiği gerçeği de Kıbrıs Türklerinin durumunu zorlaştıran gelişmelerdendir. Zira aynı dönemlerde özellikle Balkanlardan Türkiye'ye göç etmek isteyen ailelerden de ekonomik gücü iyi olanların tercih edilmesi, devletin yükünü hafifletmek açısından dikkate değerdir.

Kıbrıs Türklerinin siyaseten de zor durumda oldukları, özellikle 1931 isyanından sonra Meclis'in toplantıya bile çağrılmadığı, 1928'den itibaren de müftülüğün kapalı olduğu vurgulanmıştır. Zira İngiliz yönetimi Meclis'i feshetmiş ve tüm siyasî faaliyetleri yasaklamıştır. Bu durumun Türk cemaatini temsil edecek ve hükümete sorunlarını aktaracak kimsenin olmamasına neden olduğu da anlaşılmaktadır. Rum cemaatinin ise hükümet yanında mümessillik vazifesi gören memurlarının bulunduğu, ayrıca hükümetten maaş alan Türk memurlarının maaşlarının kesildiği ve buna karşılık Türk milletvekillerinin sonuç vermeyen teşebbüslerde bulunduğu ifade edilmiştir (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 2). Böylece Türk tarafında siyasî ve hukuki temsil meselesi ortaya çıkmış ve Kıbrıs'ta Türkler tam bir azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu durum uzun yıllar boyunca

devam etmiş ve Kıbrıs sorununun uluslararası bir boyut kazanmasıyla Ada'daki Türk varlığı sesini duyurabilme imkânına kavuşmuştur.

Kıbrıs Türklerinin yaşanan olumsuzluklar karşısında tek çareyi Türkiye'ye göç etmekte gördüklerinin ifade edildiği raporda, Necati Özkan ve arkadaşlarının Türk Hükümeti'nin bu husustaki tavrını öğrenmeden hareket etmek istemedikleri vurgulanmıştır. Eğer Türkler Kıbrıs'ta kalacaklar ise öncelikle iktisaden kuvvetlendirilmeleri gerektiği, bunun için de Kıbrıs'ta bir sigara fabrikasının ve İş Bankası'nın bir şubesinin açılması, Sümer Bank'ın yerli mallar pazarı kurması gibi önlemlerin alınabileceği dile getirilmiştir. Bu sayede birçok Türk'ün iş sahibi olacağını vurgulandığı raporda, Türk kültürünün Ada'da yerleştirilebilmesi için de hükümetin yardımıyla tam kadrolu bir lisenin açılması öngörülmüştür. Eğer Ada'dan göçe olumlu bakılıyorsa da Hükümetin bir an evvel gerekli direktifleri vermesi istenmiştir (BCA, 30.10/124.886.14, Lef: 3-4). Ancak bu dönemde Türk Hükümeti Kıbrıs'tan göçe olumlu bakmamış, konsolosluk vasıtasıyla bu düşüncede olanlara pasaport verilmesi yasaklanmıştır. Zira bu dönemde Kıbrıs'taki Türk varlığının devamı, hem Türk dış politikası, hem de kültürel bağların koparılmak istenmemesi gibi sebeplerle zaruri görülmüştür. Burada Kıbrıslı Türklerin kaygısı, Türkiye'ye yükseköğrenim için gidenlerin bir daha Kıbrıs'a dönmedikleri ve yakın bir gelecekte Kıbrıs'ta Türklerin sadece esnaf ve köylülerden ibaret kalacağıdır (BCA, 30.10/124.887.3, Lef: 5-6). Böyle bir durumda Ada'da yaşayan Türklerin kültürel seviyelerinin Rumlara nazaran oldukça düşeceği ve hak arama noktasında Rum entelektüellerinin ön plana çıkacağı yorumu yapılabilir.

Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu Ekrem Arar tarafından yazılan ve Mayıs 1937'de gönderilen başka bir rapor, İngiliz idaresinin Ada halkını milliyetlerine göre değil, dinlerine göre ayırdığını, Türklerin de resmen İslam cemaati olarak tanındığını göstermektedir (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 2). Önceleri İslam cemaati tabirinin özel bir anlam ifade etmediği, ancak son dönemlerde İslamcılık siyaseti takip edildiğinden, bu kavramın Türklüğe muhalif bir tabir olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İslamcılığın Ada'da yaşayan Türklerin milli hislerini öldürmek için bir alet olarak kullanıldığı yorumu da yapılmıştır. Buna örnek olarak da Türk Lisesi'nin adının İslam Lisesi olarak değiştirilmesi, Türkçe gazetelere sansür konularak, bütün Türk kelimelerin İslam'a dönüştürülmesi gibi olaylar gösterilmiştir (BCA, 30.10/124.887.3, Lef: 2). Esasen XX. yüzyılın başında ortaya çıkan ve Cumhuriyet devrimi ile birlikte daha da kuvvetlenen ümmet anlayışı yerine millet anlayışının kabul görmesi ve bu anlayışın Kıbrıs Türkleri arasında da yayılması, İngiliz dış politikası açısından önemli bir sorun haline gelmiştir. Çünkü bu dönemde sömürgeleri sayesinde en büyük 'İslam Devleti' sayılan İngiltere, İslam coğrafyalarında ümmetçilik anlayışı sayesinde varlığını devam ettirebilmiştir.

Anılan raporda Türklerin Ada'da dağınık bir vaziyette bulundukları ve Lefke kasabası ve birkaç köyde çoğunluğu oluşturdukları anlatılmış, bu durumun da başta eğitim işleri olmak üzere, bazı konularda Türklerin zararına olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan Kıbrıs Türklerinin Türk inkılabına bağlılıklarının altı çizilirken, yeni Türk harflerinin gazete ve okullarda kabul edildiği, hemen herkesin şapka inkılabına da iştirak ettiği anlatılmıştır. Ayrıca Montreux ve Hatay meselesinde Türkiye'nin başarısının Kıbrıs Türklerini ziyadesiyle sevindirdiği, İngiliz baskısına rağmen bu sevinçlerini göstermekten geri durmadıkları anlatılmıştır (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 2). Türkiye'ye ve Türk inkılabına bağlılıkları son derece kuvvetli olan Kıbrıs Türkleri, birkaç istisna dışında hemen her yeniliği takip etmişlerdir.

Lefkoşa ve bazı kasabalarda Türk kulüplerinin olduğu, ancak bu kulüplerin kültür alanında pek faydalı olmadıkları bildirilmiş, bunun yanında Ada'da Rumların günlük dört gazete çıkarmalarına karşın, Türklerin haftada iki defa yayınlanan 'Söz' ve haftada bir defa yayınlanan 'Ses' gazetelerini çıkarmaları, kültürel yetersizliğe sebep olan bir başka mesele olarak gösterilmiştir (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 4-5). 1931 yılı sonlarında Con Mehmet Rıfat adlı bir Türk hukukçu tarafından çıkarılmaya başlanan 'Masum Millet' adlı gazete ile birlikte İngiliz yönetiminin kötü idaresi eleştirilmiş, ancak uluslararası boyutta bir başarı sağlanamamıştır.

1940'larda ise bu defa Kıbrıs milli mücadelesinin önemli isimlerinden Dr. Fazıl Küçük yayımlamaya başladığı 'Halkın Sesi' adlı gazetede, hem *Enosis*'e cephe almış hem de sömürge yönetimini eleştirmiştir (Sonyel, 1995: 179). Bu dönemde girişilen mücadele hem Kıbrıs'ta hem de Türkiye'de derin etkiler yapmış, Türk ulusu Kıbrıs davasıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Türkiye ile iletişim konusunda oldukça önemli bir yeri olan bu gazetelere, Latin harflerinin kabulünden sonra sıkıntı çekmesinler diye, Türkiye'den Latin harfleri gönderilmiştir (BCA, 30.10/85.561.17). Bu konuda bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından direktif verilmiş ve 'Söz' Gazetesi'nin siparişleri Türkiye tarafından ödenmiştir (İsmail ve Birinci, t.y.: 284). Öte yandan Ocak 1939'da yine Necati Özkan tarafından yazılan bir başka mektupta, hükümet taraftarlarının 'Vakit' ismiyle bir gazete daha neşretmeye başladıkları, hatta 'Ses' Gazetesi'ni de ellerine geçirdikleri anlaşılmaktadır (BCA, 30.01/36.218.1, Lef: 2). Bu dönemde Türk milli kültürünün devamı için çalışacak bir gazeteye ihtiyaç duyulduğu da aşîkârdır. Bu amaçla da Necati Özkan, gerekli malzemelerin temini için Türk hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur.

Kıbrıs'ta ilkokulların cemaat okulları halinde olduğu, bu okulların masraflarının emlak ve maarif vergileri toplanarak karşılandığı, okul idarelerinin kurumsal olarak cemaatlere ait olduğu, ancak hükümetin sıkı kontrolü altında bulundukları anlaşılmıştır. 1933'te çıkarılan bir kanunla ilkokulların idaresi için Maarif Encümeni kurulurken, kaza merkezlerinde ve bazı önemli nahiyelerde de Maarif Komiteleri oluşturulmuştur. Türk Maarif Encümeni, Maarif Müdürünün başkanlığı altında Müdür Muavini, Evkaf Murahhası ve Vali'nin tayin edeceği altı Türk üyeden oluşurken, Maarif Komiteleri ise Evkaf Murahhası başkanlığında, İngiliz Evkaf Murahhası, Maarif Müdür Muavini ve Vali'nin atayacağı üç Türk üyeden müteşekkil olarak tertip edilmiştir (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 6-7). Hükümet tarafından tayin edilen bu azalar, cemaatin gerçek temsilcisi olarak görülmemiş, 'kitapsız tedrisat' usulüyle Türk çocuklarının Türkiye ile olan bağlarının kesilmek istenmesi de buna bağlanmıştır.

1935'te Ada'da 263 Türk İlkokulu bulunurken, bu okullarda 4.788'i erkek ve 3.174'ü kız olmak üzere, toplam 7.962 çocuğun eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Türklerin azınlıkta oldukları yerlerde Türk okulları kapatılmış ve buralarda yaşayan çocuklar başka bir yere gidemedikleri için eğitimden mahrum kalmışlardır. Lefkoşa'da bulunan birisi erkek, diğeri kızlara mahsus iki lisede ise 252 erkek, 99 da kız olmak üzere, toplam 351 öğrenci bulunmaktadır. Özel okul statüsündeki bu okullarda masraflar öğrenciden alınan parayla birlikte, Evkaf tarafından verilen 932 lira ve hükümetin verdiği 1.880 lira ile karşılanmaktadır (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 7-8).

Uzun yıllar Kıbrıs'taki Türk liseleri Türkiye'deki liselerle aynı programı takip etmiş, hatta okul müdürleri ve öğretmenler Türkiye'den getirilmiştir. Ancak İngiliz idaresi bu uygulamalara son verdiği gibi, çıkarılan bir kanunla öğretmenlerin İngiliz vatandaşı olmaları kuralını kabul etmiştir. Böylece Türkiye'den gelen öğretmenlerin Kıbrıs'la bağı kesilmiş, ders programlarının ise Türkiye'dekinden tamamen farklı olması için çalışma başlatılmıştır (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 8).

İngiliz idaresinde Kıbrıs Türkleri iktisaden de kötü durumda bulunmuş ve gün geçtikçe bu durum daha da hissedilir hale gelmiştir. Ada'da İngiliz işgali gerçekleşmeden evvel emlakın büyük çoğunluğu Türklerin elindeyken, 1930'lu yıllardan itibaren Rumların eline geçmiştir. Eskiden Lefkoşa çarşısındaki esnafın tamamına yakını Türkler oluştururken, bu durum da değişime uğramış ve artık Rumlar çoğunluğu ele almıştır. Bunun yanında ticaret ve sanayi sektörleri de Rumların eline geçmiş ve birkaç esnaftan başka ticaretle uğraşan Türk kalmamıştır. Bu yıllarda şehir ve köylerdeki umum emlakın ancak dörtte biri Türklerin elinde bulunuyorken, mal sahipleri de borçlu duruma düşmüşlerdir. Ancak son dönem dünya ekonomik krizleri dolayısıyla emlak sahibi Rumların da aynı durumda oldukları görülmüştür (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 9).

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin başlamasıyla birlikte gümrük, tapu, polislik gibi memuriyetlerde çoğunluğu oluşturan Türkler, uzun yıllar bu üstünlüklerini korumuşlardır. Ancak Rumların itirazıyla memuriyetlerin nüfus oranları göz önüne alınarak verilmesi üzerine Türk memurların sayısında da azalma olmuştur. Yalnız bu azalmada İngilizce, Türkçe ve Rumca bilen Ermenilerin memur olarak atanmaları da etkili olmuştur. Kuşkusuz iktisadi zayıflık sadece memur sayısını değil, aynı zamanda doktor, avukat gibi meslek erbabı sayısını da azaltmıştır. Zaten üniversite okuyan gençlerin Kıbrıs'a geri dönmek istememesi Kıbrıs'ta iktisadi anlamda kötü günler yaşayan Türklerin kültürel anlamda da geri kalmasına sebep olarak gösterilmiştir (BCA, 30.10/124.886.18, Lef: 10).

Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi adına Başkan Avukat Said Bey ve Üye Necati Özkan imzalarıyla Nisan 1937'de Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen mektupta yeni birtakım meseleler ve talepler de gündeme getirilmiştir. Burada Kıbrıs Türklerinin yalnızca idari manada İngiltere'ye bağlı oldukları, Türklük seciyelerini asla bozmadıkları ve kanlarına ecnebi kanı bulaştırmadıkları ifade edilmiştir. Kıbrıs Türklerinin maneviyat ve milli varlıklarının kaynağı Türkiye olarak gösterilmiş, bunun için de Kıbrıs'ta yaşadıkları sorunların çözümü için Türkiye'ye müracaat etmekten başka çareleri olmadığı vurgulanmıştır. Ada'da Rumların kendi hayat ve menfaatleri için Türklerin yok olması pahasına bir siyaset izledikleri anlatılırken, Ada'yı Yunanistan'a ilhak etme düşüncelerinin önündeki en büyük engelin Türk mevcudiyeti olduğunun altı çizilmiştir. Bu mevcudiyeti kırmak için Rumların maddi ve manevi açıdan Türkleri zayıf düşürmek istedikleri, bundan dolayı da iki topluluk arasında ortak bir paydanın olamayacağı ifade edilmiştir (BCA, 30.10/124.886.19, Lef: 1-2). Gerçekten de Kıbrıs'taki Türk varlığı Ada'nın Yunanistan'a ilhakının önündeki en büyük engel olurken, Ada'da kurulan yeni düzenlerde de Kıbrıs Türklerinin göz ardı edilemeyecek olması ve meselenin taraflarından birisi olan Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili söz sahibi olmasını kolaylaştırmıştır. Kuşkusuz Kıbrıs Türklerinin yüksek milli hassasiyetlerinden ödün vermemeleri de Türkiye ile bağlarının kopmasına engel olmuştur.

Kıbrıs'ta İngiliz yönetiminin 1925'e kadar Türkleri himaye ettiği, ancak bu tarihte Ada'ya gönderilen bir Valinin Rum emellerine hizmet etmeye başladığının ifade edildiği mektupta, özellikle Türk okullarının hedef seçildiği ve 121 okulun kapatıldığı, 119 öğretmenin de işine son verildiği anlatılmıştır. Bir önceki rapora da konu olan müftülük makamının lağvedilmesi, burada da gündeme gelmiş ve Türk cemaat teşkilatının işlerliğini kaybettiği, daha önceleri gerçekleştirilen toplantıların artık yapılamaz olduğu dile getirilmiştir (BCA, 30.10/124.886.19, Lef: 3-4). Bu ahvâl üzere Kıbrıs Türkleri, 1 Mayıs 1931 tarihinde Lefkoşa'da büyük bir kongre toplamışlar, civar köyler ve kasabalardan gelenlerle birlikte kendi aralarından Avukat Said'i müftü olarak seçmişlerdir (BCA, 30.10/124.886.19, Lef: 5). İngiliz Vali, komitenin aldığı kararları üst makamlara iletmiş, ancak İngiliz yönetimince Türk isteklerinin kabul görmemesi bir yana, Yasama Konseyi'ne dahi seçilmeyen Münir Bey, İngilizler tarafından Evkafın Türk yöneticisi olarak atanmıştır (Emgili, 2015: 387). Bu durum milli iradenin hiçe sayılması ve Ada'da İngiliz çıkarlarının her şeyin üstünde tutulduğu anlamına gelmiştir.

Kıbrıs Türkleri, Başbakan İsmet İnönü'ye böyle bir rapor sunarak durumları hakkında bilgi sahibi olunmasını ve İngiltere ile olan dostane ilişkiler sayesinde, Ada'da yaşayan Türklerin, Rum hücumları karşısında müdafaa edilmesinin sağlanmasını istemişlerdir. Bununla birlikte İngiliz yönetiminin her iki topluma da eşit mesafede bulunması, seçtikleri Müftünün hükümetçe tanınması, Müftü başkanlığında 9 üyeden oluşan bir Cemaat-i İslamiye Teşkilatı'nın kurulmasına müsaade edilmesi talep edilmiştir (BCA, 30.10/124.886.19, Lef: 5-6).

Kıbrıs'ta kapatılan Türk okullarının yeniden açılması, öğretmenlerin yeniden tayin edilmesi, okullarda okutulacak kitapların Türkiye'den getirilmesi gibi başka isteklerin yanında, mektupta ayrıca yeni bir medeni kanunun tanzim edilmesi de istenmiştir. Ayrıca Kıbrıs ile Türkiye arasında ticari münasebetlerin de iyileştirilmesi için birtakım adımların atılması talebinde bulunulmuştur (BCA, 30.10/124.886.19, Lef: 6-7). Bunun için de İskenderun'a sefer yapan Türk

vapurlarının Kıbrıs limanlarından birisine uğraması, böylece Türkiye ile Kıbrıs arasındaki münasebetlerin daha normal bir hale getirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Adana ve Mersin gibi yerlerde yaz aylarında oldukça fazla insan gücüne ihtiyaç duyulduğu, bu ihtiyacın bir kısmının Kıbrıs'ta işsiz bulunanlarca özel bir vize ile karşılanması da iktisadi anlamda Kıbrıs Türklerinin refah seviyelerini yükseltecek faaliyetler olarak görülmüştür (BCA, 30.10/124.887.3, Lef: 7). İşte tam bu sıralarda, 20-22 Haziran 1938 tarihleri arasında Hamidiye zırhlısının Magosa'yı ziyareti gerçekleşmiş ve bu ziyaret Kıbrıs Türkleri arasında büyük bir coşkun ve heyecanın yaşanmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün bir taraftan Hatay meselesi ile uğraşırken, diğer taraftan da Kıbrıs'ı ihmal etmediğini göstermesi, Ada'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye olan bağlılıklarını bir kat daha artırmıştır. Lefkoşa'da yayınlanan İngiliz *Embros* Gazetesi ertesi gün, Hamidiye zırhlısının gelişiyi Lefkoşa'da hayatın durma noktasına geldiğini yazmıştır (Gazioğlu, 1996: 294-296).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki beklenmeyen ölümü Kıbrıs Türkleri üzerinde derin bir üzüntüye sebep olmuş, ancak tıpkı Hatay gibi, bir gün Kıbrıs'a da Türk askerinin gireceği umudunu hiç yitirmemişlerdir. Bundan yaklaşık 10 ay sonra, 1 Eylül 1939'da ise dünya yeni bir savaşa karşı karşıya kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, başlarda Kıbrıs halkını tedirgin etmezken, Alman ordularının Yunanistan ve Kuzey Afrika'ya girmeleriyle Kıbrıs, savaşın ortasında bir bölgeye dönüşmüştür.

Savaşla birlikte İngiliz halkı arasında yayılan sömürgelerden çekilme fikri, Kıbrıs Rumlarını yeniden harekete geçirmiş ve Ada'nın Yunanistan'a ilhakı talep edilmiştir. İngilizlerin yeni bir anayasa hazırlama teklifini geri çeviren Rumlar, *Enosis* dışındaki hiçbir teklifi kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdir (Özarslan, 2007: 27). Savaşın sonunda ise sadece Kıbrıs'ta değil, Yunanistan'da da Ada'nın ilhakı en önemli mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda Yunan parlamentosu 28 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yönünde bir karar almış ve Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'ye Ada'da üs verileceği ilan edilmiştir. İki yıl sonra, Kasım 1949'da ise Birleşmiş Milletlere başvurarak *Enosis*'i gerçekleştirmek isteyen Yunanistan, artık İngiltere yerine Ada'da söz sahibi olacağını göstermek istemiştir. Bu durum Türkiye'de de yakından takip edilmiş ve özellikle gençlik örgütleri Kıbrıs için mitingler yapmaya başlamıştır (Eroğlu, 1975: 25-26). Yunan Başbakanı Sofokles Venizelos'un Ada'nın Yunanistan'a ilhakı yönündeki 16 Şubat 1951 tarihli demeci ise Kıbrıs sorunda yeni bir safhanın başlangıcı olmuştur (Armaoğlu, 1963: 26). Zira bu tarihten itibaren Türkiye'de Kıbrıs meselesi ile ilgili sesler daha çok yükselmeye başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Ada'nın hukuki durumunda herhangi bir değişiklik olacaksa, bunun Türkiye'nin haklarına aykırı bir şekilde yapılmasına izin verilmeyeceği yönündeki demeci, artık Kıbrıs'ın bir mesele olarak görüldüğünün kanıtı olmuştur.

Sonuç

Türkiye'nin savunma stratejileri ve güney sınırının güvenliği açısından vazgeçilmez bir jeopolitik konumda bulunan Kıbrıs, çıkar çatışmalarının ve Doğu Akdeniz hâkimiyeti anlayışının yanında, İngiltere gibi ülkeler için belli coğrafi bölgelerin korunması ve güvenliğinin sağlanması açısından da önemli bir merkez olmuştur. İngiltere bir taraftan Hindistan sömürgelerini ve o bölgeye giden yolları savunma politikaları oluştururken, diğer taraftan da zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu'da söz sahibi olmak için Rusya, Fransa gibi ülkelerle çatışmaktan çekinmemiştir. Ortadoğu'da kontrolün sağlanması için Doğu Akdeniz'de güçlü bir yapılanmaya ihtiyaç duyan İngiltere, bu noktada Kıbrıs'ın önemini en erken kavrayan ülkelerden birisi olmuştur. Bu bağlamda daha 1878'de Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşma sayesinde Kıbrıs'ta idari teşkilatlanmaya hak kazanan İngilizler, Ada'yı resmen işgal etmek için fırsatı Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bulmuştur.

Lozan Antlaşması ile İngiltere'ye ait olduğu kabul edilen Kıbrıs, günümüze kadar devam edegelen önemli bir dış politika sorunudur. Zira Türkiye açısından Ada'da yaşayan Türklerin varlığının devamı, milli kimlik ve kültürün muhafaza edilmesine bağlıydı. Bu bağlamda

Cumhuriyet hükümetleri Kıbrıs Türklerinin sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadi alanlarda geliştirilmesi için çaba sarf etmiş, birçok dönemde Ada'dan göçün önüne geçmek için tedbirler almıştır. Bu sayede hem Ada'daki Türk varlığı korunmuş, hem de siyaseten Kıbrıs ile bağların koparılmadığı gösterilmiştir. Özellikle Cumhuriyet devrimlerinin Kıbrıs'ta uygulama alanı bulması, Türkler arasında milli duyguların her daim canlı kalması, Ada'ya gönderilen konsoloslar vasıtasıyla milli bayramların kutlanması ve Türk kimliğinin canlı tutulması sağlanmıştır. Böylece Türkiye, bir yandan İngiliz baskısına, diğer yandan Rum zulmüne maruz kalan Türkler için en önemli çözüm merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile irtibatlarını hiçbir zaman kesmeyen Kıbrıs Türkleri, Ada'da yaşadıkları sorunları en üst düzeyde anlatma imkânı bulmuş, Cumhuriyet hükümetleri ise uluslararası anlaşma ve işbirlikleri sayesinde bu sorunları çözme yoluna gitmiştir. Türkiye tarafından İngiltere ile kurulan iyi ilişkiler ve uluslararası barışa verilen önem sayesinde Rumların kurduğu *Enosis* hayalinin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.

İngiliz yönetimi Türklere de çok sıcak davranmamış ve kurulan baskı yönetimi her iki tarafı da rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştır. Bu anlamda Kıbrıs'ta Müftülük makamının lağvedilmesi, eğitim-öğretim kurumlarının kapatılması ya da İngiliz denetimine sokulması, Türkiye'den temin edilen okul kitaplarına yasak getirilmesi gibi uygulamalar, Kıbrıs Türklerinin toplumsal örgütlenmelerine ve Türkiye ile daha yakın ilişki içerisinde olmalarına engel olmuştur. Öte yandan maddi yokluklar nedeniyle zaten Rum cemaatinden geride olan Türk cemaati, sırf bu yüzden kültürel anlamda da geri kalmıştır. Şöyle ki Rumların birçok günlük gazetesi olmasına rağmen, Türkler haftada bir ya da iki defa çıkarabildikleri iki gazeteden dünyadaki gelişmeleri öğrenmeye çalışmışlardır. Bunun yanında üniversite eğitimi için Türkiye'ye gelen gençler, mezun olduktan sonra Türkiye'de çalışmaya başlamış ve bir daha Ada'ya dönmemişlerdir. Bu da Türk cemaatinde yetişmiş insan gücü yokluğuna neden olmuştur. Bu durum diğer yandan da Türkler arasında entelektüel birikimin artmasını, topluma liderlik edecek vasıfta insanların ön plana çıkmasını engellemiştir. Buna rağmen her daim zinde tutulmaya çalışılan Türk milli kimliği, bağımsız bir Kıbrıs Türk Devleti mücadelesinin en önemli ülküsü olarak varlığını sürdürmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10/124.886.14

BCA, 30.10/124.886.18

BCA, 30.10/124.886.19

BCA, 30.10/124.887.3

BCA, 30.01/36.218.1

BCA, 30.10/85.561.17

Telif Eserler

Alasya, Halil Fikret (2002). "Kıbrıs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, 380-383.

Armaoğlu, Fahir(1963). *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Atalay, Talip (2003). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları.

Bozkurt, Enver ve Havva Demirel (2004). *Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Çakmak, Zafer (2008). “Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü (1878-1938)”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36: 201-223.
- Çanak, Erdem (2016). “1937 Tarihli Bir Rapora Göre Kıbrıs Türkleri”. *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu (11-13 Aralık 2014)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 717-730.
- Çiçek, Kemal (2002). “Kıbrıs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, 374-380.
- Dündar, Recep (1999). “Kıbrıs’ın Fethi ve İskânı”. *Osmanlı*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 633.
- Emgili, Fahriye (2015). “İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türkleri ve Atatürk Devrimlerine Bakışları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (41): 381-396.
- Erdoğan, Mehmet Akif (1993). “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”. *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslar Arası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991)*. Ankara. 45-50.
- Erdönmez, Celal (2004). *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu, Hamza (1975). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Gazioğlu, Ahmet C. (1996). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gürsoy, Cevat (1971). “Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 41-48.
- Hakeri, Bener Hakkı (1993). *Başlangıcından 1878’e Dek Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsmail, Sabahattin (t.y.). *İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaı*. Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını.
- İsmail, Sabahattin ve Ergin Birinci (t.y.). *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- İsmail, Sebahattin (2000). *Kıbrıs’ta Yunan Sorunu (1821-2000)*. Lefkoşa: Özyay Matbaacılık.
- Karal, Enver Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi*. C. VIII, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Keser, Ulvi (2015). “Lozan Sürecinde Kıbrıs Adasının Durumu ve Türkiye’nin Lozan Sonrasında Kıbrıs Stratejisinde Kıbrıs Adası”. *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013)*. C II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1113-1167.
- Meray, Seha L. (2001). *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*. C. 8, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mütercimler, Erol (1990). *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekatı*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Olgun, Kenan ve Emrah Balıkcıoğlu (2012). “The Times Gazetesi’ne Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs’ta İdari Islahat”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 (1): 816-844.

- Orhonlu, Cengiz (1971). “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”. *Milletler Arası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi(14-19 Nisan 1969)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 91-97.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*. Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000.
- Özarslan, Bahadır Bümin (2007). *Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliğinin Yaklaşımı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özden, Kemal (1999). “1878 Berlin Kongresi ve Kıbrıs”. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım 1998)*. C II, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, 213-230.
- Öztoprak, İzzet (1998). “Kıbrıs’ta 1931 İsyanı ve Yankıları”. *Belleten*, LXII (233): 207-235.
- Sonyel, Salahi R. (1995). “İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878-1960)”. *Belleten*, LIX (224): 133-187.
- Şanlı, Hasan (1967). *Kıbrıs 1878-1924*. Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Yellice, Gürhan (2012). “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı”. *ÇTTAD*, XII (24): 13-26.
- Yüksel, Dilek Yiğit (2009). “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)”. *ÇTTAD*, VII (18-19): 161-184.